

РЕЦЕНЗИЯ

На дисертационен труд на тема:
**„ИНДИРЕКТНИ ИНТЕРВЕНЦИИ ЗА ТЕРАПИЯ ПРИ ДЕЦА С РАЗСТРОЙСТВА
ОТ АУТИСТИЧНИЯ СПЕКТЪР“**

за придобиване на ОНС „Доктор“
в професионално направление 7.4. Обществено здраве

Докторант: Цвета Асенова Каменски

Научни ръководители: доц. д-р Маргарита Станкова, проф. Мария Грозева, д.ф.н.
Департамент „Здравеопазване и социална работа“
Нов български университет

Рецензент: доц. д-р Екатерина Въткова Тодорова
7.4. Обществено здраве, Нов български университет

Рецензията е изготвена в съответствие с изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България, Правилника за неговото приложение и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в Нов български университет.

Рецензирането на материалите е съгласно заповед на ректора на НБУ за назначаване на научно жури № 3-РК-74/ 29.11.2024 г.

Цвета Каменски е представила всички необходими документи, изисквани за процедурата за защитата на дисертация. Дисертационният труд е в обем от 175 страници и 29 страници приложения. Библиографията съдържа 247 заглавия на български и чужди езици. В структурно отношение работата се състои от увод, три глави, изводи, приноси, заключение, препоръки, дискусия и списък на използваната литература. Включени са 6 таблици, 21 фигури и 17 диаграми. Докторантката е представила четири статии по темата на дисертационния труд, публикувани в издания, включени в световните научни бази данни (Scopus).

Кратко представяне на докторанта

Цвета Каменски завършва магистърското си образование в ЮЗУ „Неофит Рилски“ през 1999 г. в специалност „Приложна лингвистика“, специализация Теория и практика на превода (английски и френски езици). През 2000 г. придобива ОКС магистър по Югоизточноевропейски изследвания в Централноевропейски университет, Будапеща. От 2023 г. е магистър по логопедия на Нов български университет. През 2018 г. е зачислена като редовен докторант в НБУ, докторска програма „Логопедия“. По време на магистърското си обучение по логопедия, Цвета Каменски участва в създаването на Център за терапия на комуникативни и емоционално-поведенчески нарушения в НБУ, като дълги години след това работи като мениджър на центъра. От 2018 г. е национален консултант по ранно детско развитие към UNICEF-България, с фокус върху работа с

родители и програми за обучение на родители на деца с нарушения в развитието. През 2020 г. създава и ръководи сателитни класове за деца с разстройства от аутистичния спектър (от 1-ви до 4-ти клас) към Фондация за образователна трансформация. От 2021 г. е назначена в НБУ на длъжност асистент. Факти, които безусловно демонстрират професионалните качества на докторант Каменски и дава заявка за висок научно-изследователски и научно-приложен потенциал.

Без да преразказвам съдържанието на дисертационния труд, ще поставя някои акценти, които според мен са важни.

Значимост на изследвания проблем в научно и научно-приложно отношение

Специалистите в областта на логопедията са категорични относно мястото на родителите в цялостния терапевтичен процес при работа с деца с комуникативни нарушения. Интеракцията родител-логопед започва от първата им среща, от първата консултация, от първоначалната работна диагноза. Ефективността на логопедичната интервенция зависи от готовността на родителя да приеме клиничната диагноза, от неговото активно съдействие и включването му в отделните етапи от терапевтичната програма. Приемането и готовността са свързани с обсъждане на причините за поява на състоянието и преодоляването на различни родителски реакции, като – пораждащо се чувство на вина или избягване на допълнителна информация за етиологията и прогнозата на нарушението. Често, установяването на диагноза води до промяна в отношенията родител-дете, която се демонстрира от прояви на всеотдайност, пожертвование и свръхпротекция до поведение на свръхстимулация, водеща до негативни преживявания и фрустрация. В областта на разстройствата от аутистичния спектър (РАС) тези взаимодействия са още по-комплицирани, поради естеството на клиничните прояви, свързани със социалното функциониране, емоционалната свързаност, поведението, вербалната и невербалната комуникация.

РАС са все още енигма в контекста на детското развитие. Изследват се относително отскоро и проучванията върху тях са интензивни. Очакванията са, че резултатите и изводите от тях тепърва ще бъдат интерпретирани. В този смисъл изборът на докторант Каменски да разработи Програма за индиректна интервенция за развитие на езикови и комуникативни умения при деца с РАС, която да бъде проведена в домашни условия, от родители, под супервизията на специалист, е изключително навременна и иновативна за български условия. Нещо повече, от съществена полза за съвременната клинична практика е внедряването на ефективни терапевтични програми, основани на доказателства от проведени научно-приложни изследвания.

Цел и задачи на дисертационния труд

Във връзка с поставената тема е формулиран изследователски въпрос за влиянието на целенасочено, структурирано и активно участие на родителите на деца с РАС в логопедичната интервенция и тяхната роля за подобряване на комуникативните умения и поведенческото функциониране. За тази цел са дефинирани напълно съответни методи и процедури за изследване. Целта и задачите са поставени ясно и конкретно. Издигнатите четири хипотези са съдържателни и напълно отговарят на целта.

Степен на познаване на състоянието на проблема и съответствие на използваната литература

Докторант Цвета Каменски познава отлично както съвременното състояние на проблемите, разглеждани в областта на РАС, така и хронологичното развитие на разбиранията за нарушенията в тази област. Анализирани са актуалните класификатори на Световната здравна организация (СЗО) за дефиниране на атипичното развитие, а именно Международната класификация на болестите (МКБ 10, МКБ 11) и Международната класификация на функционирането, уврежданията и здравето на човека (The International Classification of Functioning, Disability and Health, ICF, 2001), с акцент върху функционалното здраве като състояние на пълно физическо, психическо и социално благополучие, а не просто отсъствие на болест или недъг. РАС са разгледани и в контекста на една последна ревизия в Диагностичния и статистически наръчник на психичните разстройства (ДСН-V-TR, 2013) на Американската психиатрична асоциация. Това е и основата на която докторант Каменски теоретично дефинира всички основни аспекти на клиничното поведение, с акцент върху социалното и поведенческото функциониране, от една страна, езиковото развитие и особеностите на лингвистичните и пара-лингвистичните средства за комуникация, от друга.

Специално внимание бих искала да обърна и на начина, по който са представени етиологичните хипотези в областта. При една толкова дискуссионна и бързо развиваща се категория атипично развитие, Цвета Каменски е успяла да структурира ясно и разбираемо всички съществуващи предположения за онези евентуални причини, които лежат в основата на аутистичното поведение.

Анализът на значимостта на родителските интервенции при работа с деца от аутистичния спектър, както и дискусиата върху съществуващи ефективни програми за обучение и тренинг на родители, позволяват на докторант Каменски да аргументира обоснована теоретична рамка за собствено научно-приложно изследване.

Коректност при цитирането на представителен брой автори

В дисертацията са цитирани коректно 247 литературни източника на кирилица и латиница, на хартиен носител и в електронен формат. Прави много добро впечатление умението за подбор на авторите, особено като се има предвид интердисциплинарният характер на РАС и значителното количество информация, което може да бъде открито по темата за клиниката и терапията в тази хетерогенна категория деца с атипично развитие. Цитирани са най-съществените направления, с умело представяне на обобщения, собствени интерпретации и заключения.

Наличие на обоснован и разработен теоретичен модел на изследването

Предвид на водещите дефицити при РАС, свързани със социалното, поведенческото и емоционалното функциониране и връзката им с развитието на умения за вербална и невербална комуникация, докторант Каменски изследва значимостта на социалната комуникация. Теоретичната основа на изследователските търсения се базира на Теорията на социалното учене на Bandura и Теорията за зоната на проксимално развитие на Виготски. По този начин е изведена и ролята на родителите в терапевтичния процес.

Цвета Каменски умело създава теоретичен модел на изследване, който да включва терапевтични постижения в ежедневиия живот на деца с РАС; развитие на социалните им умения; развитие на самообслужването; подобряване на интеракцията родител-дете и на емоционалното функциониране, чрез споделени дейности и внимание. Всички тези области са тясно свързани с развитието на умения за вербална комуникация.

Съответствие на избраната методология и методика на изследване с поставената цел и задачи на дисертационния труд

Методологията на научно-приложното изследване е напълно съответна на поставените цел и задачи на дисертационния труд. За валидиране на диагнозата на участниците в изследването е използван скринингов въпросник за родители CAST, стандартизиран за български условия. С цел да се установят промени в поведението, в началото и в края на проведеното проучване е администриран поведенчески въпросник CBCL, адаптиран за употреба в България.

Съществен принос на докторантката е превода и валидирането на въпросника FOCUS, който дава възможност за оценка на терапията върху реалната комуникация и участието в ежедневни дейности при деца с комуникативни нарушения. Въпросникът е базиран на рамката за описание на човешкото здраве и състоянията, свързани с него, зададена от ICF-CY на СЗО. Инструментът е особено ценен не само защото отчита динамиката на напредъка и ефективността на логопедичната интервенция, но и защото идентифицира области за бъдещо терапевтично въздействие.

Основният принос на дисертационния труд са получените резултати от разработената 12-седмична авторска терапевтична програма за индиректна интервенция за развитие на езикови и комуникативни умения при деца с РАС. Програмата включва различни модули за развитие на езиковото разбиране, езиковата експресия, диалогичната реч, номинативната функция на езика и езиковата прагматика. Лингвистичните стимули, процедурите, условията и инструкциите за изпълнение са разписани подробно, конкретно и разбираемо. Прави много добро впечатление представената програма за супервизия на изпълнението. Уточнени са важни условия като разположение в пространството на участниците; модели за насърчаване и методи за подкрепа; организация на работното пространство; правила на комуникативно поведение; условия за по-добра интеракция родител-дете; изграждане на модели за общуване и мотивация за вербална комуникация с определена цел; форми за споделено внимание; поддържане на ангажираността на детето към терапевтичния процес; качество на езиковия вход като форма, съдържание и употреба; темп и ритъм на говорене.

Приложените методи на статистическия извод категорично показват значими резултати в изследваните области на развитие и доказват ефективността на програмата. Съществен резултат е подобряването на прагматичните езикови умения при 71% от участниците в изследването. С най-значима стойност е положителното влияние върху езиковото декодиране при 81% от случаите. Резултати, които са в полза на подобрените имплицитни знания за конвенционалните езикови единици. Бихме могли да предположим, че този повишен капацитет на езиковата компетентност ще има своето благотворно влияние върху езиковата изява и уменията за генериране на собствени

езикови изказвания в бъдеще. Доказателства за това е и динамиката на говорните умения, която е със значима разлика ($p < 0.001$) между входното и изходното ниво.

Друг съществен резултат е установеното значимо подобрене в областта на емоционалното функциониране при стойност на $p < 0.001$. Резултат, който категорично показва ефективността на програмата върху динамиката на отношенията родител-дете и тяхната значимост за подобряване на общото състояние. Високи стойности се регистрират и при проблемни области на функциониране като социална игра, самостоятелност и справяне с предизвикателства.

Обобщените резултати от оценката на ефективността на приложената програма доказват, че подобрените социални умения, емоционални реакции и поведение влияят върху комуникацията и езиковото развитие на деца с РАС. Смятам, че това е и най-съществен извод от проведеното изследване. Представената програма за индиректна интервенция за развитие на езикови и комуникативни умения е практика основана на доказателства и дава възможност за обективно измерване на ефективността от прилаганите логопедични интервенции.

Наличие на собствен принос при събирането и анализирането на емпиричните данни

Всички анализи и други, приложени методи, са проведени лично от докторантката под ръководството на научния ѝ ръководител. Получените резултати са уникални за български условия и имат иновативно и категорично приложение като практика, основана на доказателства, при работа с деца от аутистичния спектър. Смятам, че изследователските търсения на докторант Каменски биха могли да бъдат в посока на бъдещо проучване на ефективността на разработената терапевтична родителска програма и при други категории комуникативни нарушения, съпътствани от промени в емоционалното и поведенческото функциониране.

Приноси

Приемам изцяло формулираните от докторантката приносни моменти. Те са пряко следствие от направените изследвания и анализи. Бих искала да поставя акцент върху най-значимите, според мен, от тях:

1. Превод и валидиране за български условия на инструмента FOCUS, за оценка на комуникативните умения и динамиката им в различни комуникативни ситуации, с различни партньори за комуникация, за деца с РАС на възраст от 2;0 до 6;0 години.
2. Инструментът позволява обективна оценка на напредъка във вербалното и невербалното функциониране при деца с РАС и свързаните с тях положителни промени в социалната адаптация, поведението и емоциите.
3. Получените резултати позволяват идентификация на конкретни области за последващо логопедично въздействие и специализирана терапия.
4. Разработена е авторска методика за активно включване на родителите в терапевтичния процес, под супервизия на специалист, която е в подкрепа на логопедичната терапия, от една страна, и на интеракцията родител-дете, от друга.

Метод, който без съмнение, има значително влияние за преодоляването на основните клинични прояви на състоянието.

5. Представените резултати за ефективността на авторската методика за терапевтична интервенция са в полза на въвеждането на практики, основани на доказателства в клиничната работа на логопеда.

Автореферат

Представеният автореферат коректно отразява основните аспекти на изследването и приносите на разработения труд.

Въздействия на дисертационния труд върху външната среда

Цвета Каменски е представила четири статии по темата на дисертационния труд, публикувани в издания, включени в световните научни бази данни (Scopus). Тесните й научни интереси са в областта на РАС, с фокус върху езиковото, говорното и комуникативното развитие, както и работата с родители на деца със затруднения в развитието. Автор и съавтор е на 25 научни публикации, осем от които са индексирани в Scopus. Установените цитирания са 39 в 23 документа (h-индекс 4, Scopus). Факти, които безусловно показват високият научноизследователски капацитет и качеството на международна разпознаваемост на докторанта.

Лични качества на автора

Като специалист и изследовател Цвета Каменски се отличава с компетентност и интердисциплинарна насоченост. В работата си демонстрира задълбочен научен интерес, професионално отношение и етика на поведение. Преподавател е в различни курсове на български и на английски езици, в бакалавърската и магистърската програма по логопедия в НБУ. Води дисциплини по клинична психолингвистика, превенция на комуникативни нарушения, интеграция на деца със специални потребности, клинични аспекти на невербалната комуникация, терапия при емоционално-поведенчески разстройства в детството. Отличава се с отлични организационни умения и отговорност към поставените задачи. Ръководител е и участник в редица проекти, свързани с комуникативни нарушения. Най-важните от тях са към Европейския социален фонд – „Интеграция на деца с комуникативни нарушения“ 2011, „Видеомоделиране за развиване и подобряване на умения за социална комуникация при индивиди с РАС“ 2024-2025, „Интегриран подход при прилагане на иновативни терапевтични и паратерапевтични методики за включване на родителите като ко-терапевти в терапевтичния процес на деца с РАС и подобни нарушения в България“, 2024-2025.

Мнения, препоръки и бележки

Моята оценка за представения за рецензиране труд е категорично положителна. Докторант Цвета Асенова Каменски демонстрира умения за планиране и провеждане на самостоятелно изследване с научни и приложни приноси, способност за изследователска работа с литературни източници в сложна интердисциплинарна област. Специално искам да отбележа и отличния езиков стил, на който е написана дисертацията – научен и едновременно с това ясен и разбираем. Смятам, че разработената програма и

доказателствата за нейната ефективност са добра основа за бъдещи разработки в областта на родителските интервенции и практиките, основани на доказателства в областта на нарушенията в детското развитие.

Заключение

За мен без съмнение дисертационният труд на Цвета Асенова Каменски удовлетворява високите изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България, Правилникът за неговото прилагане и съответния Правилник на Нов български университет за исканата степен.

Предлагам на уважаемите колеги от научното жури да присъдим образователната и научна степен „Доктор“, в професионално направление 7.4. Обществено здраве на Цвета Асенова Каменски за дисертацията ѝ на тема „ИНДИРЕКТНИ ИНТЕРВЕНЦИИ ЗА ТЕРАПИЯ ПРИ ДЕЦА С РАЗСТРОЙСТВА ОТ АУТИСТИЧНИЯ СПЕКТЪР“.

27. 02. 2025 г.

Рецензент

доц. д-р Екатерина Тодорова